

FASORA, L., & HANUŠ, J.

109

Mýty a tradice střeoevropské univerzitní kultury

Brno: Masarykova univerzita, 2019, 220 s.

Publikace věnované univerzitní kultuře a univerzitním dějinám dlouhodobě přitahují poměrně hodně čtenářů. Kniha z pera profesorů historie Lukáše Fasory a Jiřího Hanuše syntetizuje vše podstatné, co dosud bylo o univerzitní kultuře napsáno, a do centra pozornosti dává prostředí českého vysokého školství ve srovnání se situací v Německu, Polsku a Rakousku s přesahem do dalších zemí.

Úvod je věnován především konceptualizaci mýtu, což je pochopitelné, neboť většina kapitol v knize se na pojem mýtu odvolává. Autoři nechápu mýtus jako „opak reality“ a hned zpočátku deklarují, že není jejich cílem mýty vyvracet a objasňovat. Nejsem si jist, zda to byl záměr, nicméně po přečtení úvodu čtenář neví, co od knihy může vlastně očekávat. Poměrně velký důraz kladený na vlastní pojetí mýtu bohužel způsobil, že v úvodu již nezbyl prostor pro představení obsahu knihy a zdůvodnění výzkumného problému.

O jaké mýty tedy v knize vlastně jde? Lapidárně řečeno se jedná o teze, které mnozí akademici za mýty ani nepovažují. Naopak se v myslích některých z nich může jednat o naprosto základní a nezpochybnitelné ideové principy, na nichž soudobé univerzity stojí. V jednotlivých kapitolách autoři kriticky nahlízejí, vysvětlují, relativizují a dekonstruuji následující mýty:

- 1) Mýtus o univerzitní svobodě – neboť na soudobé univerzitě zažívá opravdovou akademickou svobodu jen hrstka vyvolených akademiků, zpravidla vedoucích pracovišť. Ostatním akademikům je tato svoboda z důvodu hospodářské závislosti nedostupná, jejich přístup k prostředkům je „labilní a provázený ponižujícími procedurami“ (s. 171).
- 2) Mýtus o Humboldtovi – neboť masovost vzdělávání a související přetížení infrastruktury způsobily, že ideál propojení vysokoškolské výuky s hlubokou zkušeností vyučujícího s výzkumnou prací je již dávno pryč.
- 3) Mýtus o jednotě universitas – neboť globální vědecká soutěž spočívá v excelenci, úzké oborové specializaci a v publikování v časopisech s vysokým impakt faktorem, k čemuž ne všechny obory mají vytvořeny srovnatelné podmínky. Mimoto dnešní univerzita na některých fakultách připomíná úzce profesně vyprofilované tréninkové zařízení spíše než instituci poskytující komplexní vzdělání.
- 4) Mýtus o nezpochybnitelných základech – neboť významná část studentů není dostatečně motivována k všeobecnému nebo oborově specifickému studiu a žádá si spíše eklektické znalosti s aplikačním a dovednostním potenciálem.
- 5) Mýtus o společenské prospěšnosti – neboť „akademická obec si přílišným detailismem a specializací podřezává sama pod sebou větve společenské legitimacy“ (s. 138).
- 6) Mýtus o univerzitní samosprávě – neboť univerzita vždy bude ekonomicky závislá na státních dotacích a v praxi se jedná o „samosprávu nedostatku“ (s. 149).

110 7) Mýtus o teritoriu – neboť místní vázanost univerzit a jejich regionálně inovační potenciál je v rozporu s globálním charakterem vědy, požadavkem na mezinárodní viditelnost a příklonem k angličtině v publikování i ve výuce.

Každá kapitola začíná tezí, která čtenáře zaujme, namotivuje a současně vzbudí jeho zájem a potřebu získat analytický vhled do příslušného problému. Autoři dokumentují historické pozadí jednotlivých mýtů, podírají svou argumentaci příklady z minulosti i současnosti, přičemž se neomezují pouze na střeoevropský prostor, jak by mohl název knihy napovídát. Poslední kapitola nazvaná „Historie univerzitní kultury a některé současné otázky“ vybízí ke strízlivému a realistickému uvažování nad posláním univerzit ve 21. století. Právě v poslední kapitole autoři asi nejvíce odhalují své pozice. Zde se, ale také na jiných místech, odvolávají na eseje K. Liessmanna i jiných kriticky smýšlejících autorů a doporučují především Liessmannovi trpělivě naslouchat.

Smysl a účel knihy autoři chápou jako „podnět[y] k přemýšlení a následným diskusím zejména v univerzitním prostředí, které by mohly poněkud osvěžit běžný univerzitní provoz“ (s. 14). Za sebe mohou říct, že silná stránka knihy nespočívá pouze v diskusních impulzech, které často bývají neplodné právě kvůli charakteru běžného univerzitního provozu a z něj vyplývající pracovní přetížnosti akademiků. Naopak, publikace přináší zásadní podněty k introspekci a sebereflexi těch, jimž osud soudobé střeoevropské univerzitní kultury není lhostejný. Některé postřehy autorů knihy jsou natolik bystré a přímočaré, že na straně čtenáře vzbuzují znepokojení a občas probouzejí i silnější pozitivní či negativní emoce.

Nejde ale jen o kritiku podřizování univerzit praktickým zájmům a tržním principům. Autoři bez bázně a hany vysvětlují, že dnešní vysoké školy se musí vypořádat s vysokým počtem studentů připravených z nižších stupňů vzdělávání hůře, než tomu bylo v minulosti, což vyžaduje jiný charakter akademické práce. To má za následek proměnu akademických sborů. Z humboldtovského ideálu vyučujícího vědce se pod vlivem přechodu od elitní k masové formě vzdělávání dle autorů publikace vyčlenily tři skupiny vysokoškolských učitelů. Pedagogové první skupiny se nevěnují výzkumu, nepíší granty a jejich publikační činnost je podprůměrná. Na druhou stranu ale na sebe přebírají vysoký podíl výukových činností a současně (většinou) mají schopnost zaujmout a motivovat studenty. Druhá skupina se snaží přes obtíže spojené s nadměrnou výukovou zátěží udržet alespoň minimální výzkumnou orientaci a třetí skupina jsou ryzí vědci viditelní v mezinárodním prostředí a zapojení do prestižních výzkumných projektů (s. 139). V tomto ohledu autoři publikace vytvářejí svébytný mýtus, neboť zakrývají variabilitu uvnitř zmiňovaných skupin. I v rámci výukově orientovaných akademiků existují jistě velké rozdíly. Jsou univerzitní učitelé, kteří mají úvazky jinde, například na několika fakultách a univerzitách, a nijak se nepodílejí na dalších složkách akademické práce, tj. vědeckoorganizačních a administrativních úkolech. A je také třeba otevřeně přiznat, že na univerzitách (stejně jako na jiných školách) je možné rovněž pozorovat propastné rozdíly v kvalitě výuky. V neposlední řadě i mezi vědci lze nalézt producenty lokální či globální pseudovědy, případně badatele pohybující se na hranici nebo za hranicí vědecké etiky.

Toto vše se odehrává v kulisách univerzitního prostředí, které je čím dál více ovládnáno lidmi, kteří intelektuální výlučnost neocení nebo ji nejsou s to ocenit. Sociální složení i hodnotové založení studentů i akademiků se mění, stejně se mění váha a postavení akademických titulů. Vzdělávání se stále častěji odvolává „na masové představy, tedy myšlenkový horizont typický pro většinu“ (s. 29). Na pracovištích či fakultách, které se vydají cestou důrazu na výuku a hodí přes palubu relevantní výzkum, může být orientace na vědeckost, rigoróznost ve výzkumu i ve výuce většinově vnímána jako handicap, jako něco, co je hodně vychýlené od průměru. Existuje reálné nebezpečí, že na vlastní *alma mater* se mohou výzkumně zaměřené osobnosti stát „disidenty“ nebo tiše tolerovanými jedinci (ale rozhodně ne podporovanými nebo oceňovanými) ze strany průměrné většiny. Autoři upozorňují, že do výše zmíněné proměny sociální struktury studentů i akademiků vstupuje „přesně cílenými sociologickými, psychologickými a manažerskými kompetencemi vybavená falanga pracovníků rektorátu“ (s. 159), která ještě více (věřme, že v dobré víře) prohlubuje rozdíly v zájmech pracovišť i disciplín a posiluje rozpolcenost identit jednotlivých akademiků.

Na základě historické materie je v knize možné nalézt aluze, které jsou i dnes velmi živé. Za příklad uveďme již téměř sto let staré diskuse o nedostatečném reagování univerzit na potřebu trhu práce. Autoři na citlivě zvolených ukázkách a citacích z historických pramenů poměrně přesně zachycují znaky soudobé univerzitní kultury. V jistém smyslu nadčasový je také příběh o deziluzi starších akademiků v důsledku „nástupu režimu oddaných, ale z odborného hlediska nekompetentních učitelů“ (s. 125) nebo o „studentech orientujících se pouze na složení zkoušek, a nikoli na obor“ (s. 130). Všeobecně platný je také historický výrok upozorňující na strádání a ničení kariér „solitérních badatelů jdoucích neprošlapanými cestičkami vědy bez valného ohledu na průměr akademické obce a svazující předpisy“ (s. 53).

Kniha plasticky zprostředkovává rozpolcenost, bezmocnost a roztržštěnost univerzity působící ve středoevropském prostoru a bez skrupulí odhaluje, že univerzity samy si příliš nevědí rady se změnami, kterým musí v moderní době čelit. A nejde jen o univerzity jako instituce. Jak již bylo naznačeno výše, ideál akademika vědce se začíná pomalu vytrácet. Je poměrně skličující číst o něčem, co akademik orientovaný na vědu tak trochu tuší, ale v duchu to potlačuje, neboť tomu odmítá věřit. Čtenář se kapitole po kapitole čím dál více znejišťuje nad svým vlastním chápáním univerzity a nad hodnotami, které dosud považoval za více či méně sdílené. V lepší orientaci ale kniha nepomáhá. S delším odstupem od přečtení knihy musím konstatovat, že je to asi dobře. Autoři neříkají, co je dobro a zlo. Primárně se nejedná o polemický spis. Jde zkrátka o mýty a za mýty se lze velmi dobře schovat. Autoři publikace se například staví k akademickému kapitalismu zdrženlivě, ale současně vrství silné argumenty v jeho prospěch (s. 162–168). Navzdory výhradám autorů knihy k anglofonním tendencím, které „poškozují zvláště humanitní obory“ (s. 137), je třeba si přiznat, že úsilí o tvorbu velkých teorií nebo jejich kritické nahlížení se neobejde bez opuštění ochranného kokonu českého jazyka. To si bezesporu uvědomují i sami autoři, neboť recenzovaná publikace byla vydána také v anglickém překladu

112 pod názvem *Myths and Traditions of Central European University Culture*. Univerzita je pluralitní organismus, ve kterém zřejmě nikdy nebude dosaženo rovnováhy. Každý si svou pozici musí najít a legitimizovat sám.

Asi by mi nejvíce vyhovoval profil badatelské univerzity, která je ale slovy autorů „vnímána jako elitářská, neboť takto chápána univerzita již od samotného počátku procházela krizí legitimacy doprovázené obviněními o jejím odtržení od reálných potřeb společnosti“ (s. 117). Přijmout některé teze zkrátka vyžaduje jistou dávku sebezapření. V mém případě jde o to, že po přečtení knihy opouštím své ideály (a mýty) a pomalu se dostávám do fáze smíření. Nutno podotknout, že zatímco před prostudováním knihy mi dělalo největší starosti, jak se vyrovnat s výzvami akademického kapitalismu, nyní mě znepokojuje otázka udržení sociálního smíru napříč univerzitou.

Autoři zakončují knihu optimistickým konstatováním. Ačkoli je v univerzitním prostředí mnoho existujících nedostatků a rozporů, nedá se říci, že by některé z nich na systémové úrovni znemožňovaly výzkum a další práci skutečně talentovaným a zodpovědným lidem (s. 204). Byl bych rád, aby tomu tak skutečně bylo, neboť ve svém okolí pozoruji spíše opačné tendence a systém dle mého názoru tento vývoj umocňuje. Kniha dokládá, že univerzity rozhodně nejsou institucionalizovaná muzea lidských ctností. Antinomie hodnot a přesvědčení reprezentované především vztahem jednotlivých akademiků k vědě a výzkumu může na některých pracovištích i fakultách vyvolávat nemalé konflikty a tenze, zejména pokud se akademici výlučně zaměřením na výzkum, nebo na výuku, budou prosazovat do vedoucích pozic. Už jen skutečnost, že vše, na čem střeoevropská univerzita ideově stojí, jsou vlastně jen mýty, je výrazem hluboké systémové krize. I když pointa není pozitivní, recenzovaná publikace je bez nadsázky tím nejlepším, co jsem v poslední době četl.

Petr Knecht
knecht@ped.muni.cz